

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXII–XXXIII

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),

MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,

DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,

ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,

SVETLANA M. TOLSTOÏ (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),

KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE

2003

Првослав РАДИЋ
Филолошки факултет
Београд

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ ПИТАЊА У МАКЕДОНИЈИ КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ*

Анстракт: У раду се анализира данашње српско питање у Македонији које је у најтешњој вези са крупним балканским политичким догађајима XIX и XX века. Ослањајући се на друштвеноисторијске процесе на овом делу Балкана, аутор ово питање посматра у оквиру неколико основних периода, тежећи да у тим оквирима пропрати стање српског живља у Македонији тога времена. При томе, анализа се претежно заснива на културолошком аспекту, уз праћење стања у просвети, књижевности, те култури уопште.

У некада широкој територијалној распрострањености српског народа на Балкану, македонска област је припадала једном од српских етничких жаришта. Српско етничко и духовно присуство у Македонији¹ кроз читав средњи век представљало је и једну од компонената на

* Прилог је рађен у оквиру пројекта „Етнолингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану“, чији је носилац Балканолошки институт САНУ у Београду. Основу прилога чини реферат прочитан на лингвистичкој трибини Института за српски језик, Српске академије наука и уметности (*Српски језик у дијаспори*, 28. XI 2001, исп. <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>). Реферати са овог скупа, у деловима или целини, накнадно су емитовани у емисијама Првог програма Радио Београда.

¹ У географском смислу Македонија представља шири појам од оног што она представља у политичким оквирима, као садашња Република Маке-

којој је изграђена савремена македонска (тј. словеномакедонска) нација. Остављајући по страни српско средњовековље у Македонији, можемо констатовати да је садашње српско питање у Македонији у најтешњој вези са крупним политичким догађајима који су се на Балкану одвијали у XIX и XX веку. Полазећи од спреге друштвеноисторијских и културолошких процеса на овом делу Балкана тога времена, српско питање би се могло посматрати у оквиру неколико основних периода.

1. Први период обухвата време од Првог српског устанка (1804), који је најавио стварање прве слободне српске државе на Балкану, до завршетка ослободилачких ратова (1878), којима је заокружен знатан део слободних српских територија. За све ово време велики број Македонаца, од којих један део активно учествује у политичким дешавањима у Србији,² наставља да мигрира према севернијим, новоослобођеним крајевима, учествујући у снажној и постојаној миграционој струји, познатој у науци као *вардарско-моравска*, или *јужна* метанастазичка струја.³ Ова струја, којој ће се прикључивати и српско становништво, укључујући и српске иселенике из Албаније (Цвијић 1922: 9), у знатној мери ће утицати на етничко и дијалекатско профилисање пре свега области данашње јужне и југоисточне Србије (исп. Љушић 1990: 92–95; Белић 1935: 28–29, 32, Реметић 2000). И у економском стању занатлијских еснафа у тадашњим србијанским центрима (1815–1839), и у учешћу у друштвеном и културном животу Србије, удео Македонаца из свих крајева Македоније је у то време знатан (Ђорђевић 1990 [1929]: 141).

Када је о македонском терену реч, он нам на овом плану доноси много непознаница. Пре свега, нема поузданих података о броју и распрострањености етничких Срба. Подаци о српском становништву у Македонији тога периода су оскудни и непотпуни. О постојању Срба и српских села у дебарском крају посредно нас обавештава Вук Караџић

донија, формирана у области Вардарске Македоније. На другој страни, Република Македонија својим северним областима (скопска и области на северу) излази из ужих оквира ове географске, па и етнографске целине (исп. Цвијић 1906: 8–9).

² И тада, као и раније, нпр. у Турско-аустријском рату крајем XVIII века, на челу српских добровољаца нашао се велики број Македонаца (Ђорђевић 1990 [1929]: 90–97, 146).

³ О правцима ових миграција бележи се: „Све сеобе у XIX веку ишле су из „српских земаља, и подручја средњовековне српске државе“ (Љушић 1990: 98).

(исп. Карацић 1852: *Дибра*). Други, пак, извори говоре о српском становништву северно од Охрида и у близини Битоља (исп. Живановић 1888: 190–191). Путописне забелешке странаца почетком и средином XIX века помињу српско становништво битољског вилајета, као и српске етничке оазе око Преспе и Охрида (према: Цвијић 1906: 33, 41). Након својих путовања по Македонији Цвијић пише да је становништво из различитих македонских крајева (Дримкола, северно од Охрида, области између Велеса и Прилепа, околине Куманова, Пореча) у бројним тадашњим догађајима испољило српску националну свест (Цвијић 1906: 16).⁴

На политичком плану ситуација је за српски живаљ овде била посебно тешка, јер је ослобођење дела Србије довело српски народ у турској Македонији у неповољан положај, а његово име учинило омрзнутим код турске власти. Против себе македонски Срби немају само турску власт, већ и Грчку патријаршију, која је, иако номинално предводник и заштитник свих православних народа у Турској, често средство грчке мајоризације међу православнима и њихове јелинизације. Уз то, она је незадовољна осамостаљењем цркве у Србији⁵, и то јасно показује својим односом према српском становништву (Ђорђевић 1990: 112 [1929], Јовановић 1990 [1938]: 88–91). Због тога српска просвета тешко напредује на тлу турске царевине. „Другим речима, народ који [у Турској] није имао своју цркву није могао на матерњем језику имати школу. Настава је била саставни део црквене управе. Учитељи и школа су у пуној власти цркве“ (Јовановић 1990 [1938]: 90, исп. Цвијић 1906: 14). (Отуда, тог народа није могло бити ни у турским етничким статистикама.) Ипак, чак и у таквим условима, јављају се прве српске школе у Старој Србији и Македонији, које замењују старе, манастирске школе. У Кучевишту (Скопска Црна Гора) постојала је српска школа при манастиру Св. Аранђела „још тридесетих година XIX века“ (Јовановић 1990 [1938]: 126), али пошто су се у њу могли уписивати само

⁴ Што се тиче стања националне свести у савременом смислу, Цвијић прихвата да је она у Македонији тога периода добрим делом везана за бугарско или српско национално осећање које је „махом импортирано, наметнуто, пропагандом створено“ (Цвијић 1906: 13). Аутор више пута истиче да су македонски Словени „у националном погледу флотантна народна маса која има етничку предиспозицију да постане Србима или Бугарима“ (Исто: 8–9). О народима „neodređenog kulturnog identiteta“ и „promenljive etničke ili verske svesti“, који још од античког доба насељавају ове делове Балкана, пишу и други аутори (исп. Stojanović 1997: 162–163).

⁵ Хатишерифом из 1830. године Србији је призната аутономија цркве (Јовановић 1990 [1938]: 91).

будући свештеници, сељаци изместе школу из манастира у село (Иванић 1913–1914: 213). То је период када расте број српских школа широм Вардарске Македоније,⁶ за шта ће у каснијим фазама интерес показати и званична Србија, образујући надлежне одборе са истакнутим српским интелектуалцима (нпр. С. Новаковић), помажући отварање школа и шаљући бесплатне уџбенике (Исто: 223–224). На ширем политичком плану, Београдски пашалук рано почиње да ради на ослобођењу Срба под турском влашћу, при чему временом доминира идеја о ослобођењу свих хришћана из турског ропства, као и о стварању засебних народносних држава, тј. једне врсте федерације међу балканским народима (Јовановић 1990 [1938]: 75–76).

2. Други период захвата време од завршетка ослободилачких ратова до почетка Балканских ратова, 1912. године. Овај период је, у ствари, обележен енергичним деловањем Бугарске егзархије (основане 1870. године), тј. бугарске аутономне цркве у оквиру Турске царевине. Македонски Срби су у Бугарској егзархији добили још једног непријатеља, „који је био под заштитом Руса и уживао милост Турака“ (Ђорђевић 1990 [1929]: 116). Тиме отпочиње немилосрдна бугарска пропаганда у Македонији и Старој Србији, пропаганда која је посебно била уперена против српског народа и његове културе, и нанела му огромне штете.⁷ Приклањање Бугарској егзархији, која посредством црквеног организовања ради и на бугарском националном устоличењу, представљало је за српски и део осталог словенског живља у Македонији велико искушење: оно им је нудило бугаризацију, али и омогућавало да сачувају веру и словенско богослужење, спасавајући их од јелинизације (исп. Јовановић 1990 [1938]: 25, 92). Српски народ у Македонији, чији је већи број школа почетком овог периода затворен или бугаризован, у већини није могао бити тиме задовољан. На другој страни, резултати

⁶ Према појединим истраживачима, већ почетком XIX века јављају се прве српске варошке школе у Македонији и Старој Србији, најпре у Прилепу и Кучевишту (1813), а касније у Скопљу. Половином XIX века било их је тридесетак широм Македоније (Ђорђевић 1990 [1929]: 143). Прве српске школе двадесетих и тридесетих година XIX века (Прилеп, Скопље) бележи И. Иванић (1913–1914: 202).

⁷ У члану 10. султановог берата је стајало: „Ако православни народ и из других, осим наведених епархија, затражи, било сав, било барем две трећине, да се у духовним пословима потчини Бугарској Егзархији, па ако се то потврди и пред влашћу, и те ће се епархије уступити Егзархији“ (према: Ђорђевић 1990 [1929]: 120, исп. Јовановић 1990 [1938]: 16).

тадашњих мировних преговора међу великим силама (Санстефански договор, Берлински конгрес, 1878) дефинитивно су показали њихову незаинтересованост за српско питање у Македонији,⁸ што је део македонских Срба огорчило, а део поколебало у националном осећању (исп. Ђорђевић 1990 [1929]: 122–129, 149–150). Овакво стање искористиће Бугарска егзархија у својој пропаганди, мада ће се читаве области, као Скопска Црна Гора, Порече и др., њој организовано одупрети, остајући уз патријаршију (Исто: 149–150). Цвијић указује на то да је „преко трећине македонских Словена остало у опозицији према егзархату и није напуштало страну, грчку цркву патријархат, и после борбе од четири деценије“ (Цвијић 1906: 35). Српске статистичке процене с почетка XX века говоре о 400568 Срба патријаршиста, 265408 Срба егзархиста и 15000 Срба католика,⁹ мада је на методолошку непрецизност у анализи словеномакедонског етничког миљеа, па и на недовољну објективност балканских истраживача, указао већ Јован Цвијић (1906: 62).

Српска држава је у том периоду много учинила у намери да подржи и заштити македонске Србе. Отворена је 61 школа, у Кичеву, Гостивару, Велесу, Дебру, Кратову, Куманову, Кучевишту, Скопљу, Тетову итд. (Ђорђевић 1990 [1929]: 138, исп. Јовановић 1990 [1938]: 78–81, 125).¹⁰ Ипак, неки од поступака српске државе нису могли ићи у прилог очувању, или јачању српског националног осећања у Македонији. Победа Вукове реформе у Србији, тј. избор новоштокавске (херцеговачке) дијалекатске основице српског књижевног језика, географски удаљене од јужносрбијанског и македонских терена,¹¹ међу македонским Србима, па и осталим Словенима у Македонији, неће бити прихваћена са одушевљењем, али ће међу (про)бугарским пропагандистима бити радо

⁸ У том периоду македонски Срби упућују бројне петиције кнезу Милану и Берлинском конгресу, тражећи присаједињење Кнежевине Србији (исп. Цвијић 1906: 29, Ђорђевић 1990 [1929]: 147–148).

⁹ Овоме се додаје 400624 муслимана, 60000 Јевреја, 190639 православних несловена, и 34277 осталих народности (И. Иванић, *Македонија и Македонци*, Београд [1906], 32, према: Киселиновски 2000: 15, в. овде и његов коментар о подацима).

¹⁰ Иако подаци о броју школа у Старој Србији и Македонији нису уједначени, претпоставља се да их је, нпр. у периоду од 1868. до 1873. год., било око сто (Јовановић 1990 [1938]: 125).

¹¹ Подаци које Вук Караџић наводи у свом *Српском рјечнику* (1852) уз поједине одреднице (нпр. *Крчава*, *Гостивар*, *Дибра*, *Тетово*), говоре да је он имао сазнања о томе да у Македонији живи и српски живаљ.

дочекана.¹² На томе се почетком XX века посебно задржава Крсте П. Мисирков (1874–1926), који Вуков избор новоштокавског дијалекта за основицу српског књижевног језика („јужното или ијекавско наречје од Босна, Ерцеговина и денешна западна Србија“), види као препреку у културном и другом повезивању Словена овог дела Балкана: „И така, Вуковата реформа кладе једна стена међу србите и македонците: по таја реформа излезе, оти последните во очите на србите и во своји очи не сет срби“ (Мисирков 1966 [1905]: 12–13). Са српске стране на ово пре Мисиркова скреће пажњу С. Новаковић крајем XIX века, пледирајући, супротно Караџићевим ставовима, за екавски изговор у српском књижевном језику и констатујући да је српски „источни говор“ и у будућности позван „да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила“ (Новаковић 1888: 68). У сваком случају, овај културолошки заокрет у Србији¹³ одразиће се на културном и просветном плану изгледа управо на смањивање броја српских школа по Македонији. На то бар указују поједини аутори, по којима „prelazak s jednog srpskog književnog jezika na drugi bio je jedan od uzroka što je broj srpskih škola od 1875. do 1879. opao sa 94 u kosovskom vilajetu Osmanskog carstva i 59 u monastirskom (bitoljskom) i solunskom vilajetu na ne više od 69 u svim ovim vilajetima zajedno. Godine 1889. bilo je samo 19 škola i sve su bile u kosovskom vilajetu. Tako je srazmerno intenzivna govorna i pisana komunikacija između Srbije i Makedonije opala u korist Bugarske i Grčke, koje su u Makedoniju slale sve veći broj učitelja, i to, u slučaju i dalje nesamostalne Bugarske, ročev još od Krimskog rata“ (Stojanović 1997: 325). Разлог за овакво стање свакако је морао бити и рат који је у међувремену повела Србија против Турске 1876. године, за ослобођење јужних крајева (исп. Ђорђевић 1990 [1929]: 138–139, 144), обилато коришћен у бугарске пропагандне сврхе у Македонији и пред турском влашћу. У периоду од само неколике године, од 1875. до 1878. затворен је већи број српских школа, а њихови учитељи, ако због тога нису настрадали, прогнани су у Малу Азију или Африку (исп. Иванић 1913–1914: 230–238, 300).

¹² Поједини аутори указују на погубан утицај овакве књижевнојезичке пројекције и на идеју о српско-бугарском уједињењу (Stojanović 1997: 325).

¹³ У то време „пажња [Србије] је стално и јаче обрађана на Србе у Босни и Херцеговини и под Аустријом, него на Србе под Турцима“ (Јовановић 1990 [1938]: 58).

Политички услови су крајем XIX и почетком XX века поново омогућили бољу климу за српски народ у Македонији, што је резултовало поновним отварањем српских школа. Године 1885. почело је отварање књижара у овом делу Турске царевине (Цариград, Солун), штампање књига на дијалекту, уз одобрење турских просветних власти, а покренуто је и питање издавања листа на српском језику у Цариграду. Године 1887. у Повардарју је било 36 српских основних школа (37 учитеља и око 2000 ученика). Почине се са штампањем основних српских уџбеника, често уз уважавање тамошњих етнографских карактеристика (*Буквар*, Цариград 1889, штампан је најпре двоструко, на српском књижевном језику и „македонском дијалекту“).¹⁴ Године 1892. отворене су српске школе у Цариграду и Солуну. Само у Скопској епархији 1891/1892. године било је 26 основних школа у 24 места (28 учитеља и 509 ученика), а већ 1895/1896. године овде је било 70 основних школа у 60 места (86 учитеља и 2607 ученика) (Јовановић 1990 [1938]: 128–133). Године 1901. радило је у Косовском, Битољском и Солунском вилајету већ 226 српских основних школа, 4 гимназије, 1 богословија и 3 више девојачке школе. У то време излазе српски листови (у Скопљу и Цариграду), а по књижарама широм Македоније (Солун, Скопље, Битољ, Охрид, Прилеп) продају се српске књиге (Ђорђевић 1990 [1929]: 139–144).¹⁵ У просветном погледу до 1912. године Срби у Турској су се готово изједначили са Србима из Србије, када је реч о средњем и ниже стручном образовању. Поред тога, они имају штампарију (Скопље), у којој се штампају књиге и два српска листа, и Главни просветни савет (Битољ). Српска гимназија у Скопљу је у истом рангу као и остале гимназије у Турској, и она омогућава ученицима да наставе даље образовање на факултетима у Цариграду. У Цариграду од 1895. до 1909. год. излази *Цариградски Гласник*, на српском књижевном језику, а у Скопљу 1908. год. излази *Вар-*

¹⁴ За неколико година штампан је тада велики број српских уџбеника (буквари, читанке, граматике, природњачки уџбеници, календари, црквене историје), од којих неки на књижевном језику, а неки на дијалекту (в. Јовановић 1990 [1938]: 134). Српска дијалектолошка наука, која се заснива почетком XX века, указује на „дијалекатску“ посебност већег дела македонске области (Белич 1906).

¹⁵ Упркос томе, почетком XX века на српској страни се јављају и суморни тонови критички усмерени према србијанским културним центрима где је „Новинарством и поезијом подржавано [...] веровање као да се у Турској, чим се пређе граница, само пљачка и убија“ (1071), и где се „Ништа [...] не чини да се стекну тачна обавештења о ситуацији у Турској“ (1072), због чега су тамошњи Словени, иначе „у националном погледу неодређени“ (1078), препуштени сами себи (П.О. 1904).

дар и низ других листова, као *Глас народа* и *Српска школа* (Јовановић 1990 [1938]: 137–139). Године 1909. Срби се у Вардарској Македонији национално организују.¹⁶ У овом периоду делује и један број књижевних стваралаца чија су дела остварила скроман, али историјски значајан домет у развоју српске књижевности на овом терену (исп. Terzić 1995: 6–7, Цветановић / Јовановић / Микић 2000: 38–40). Када је реч о броју српског становништва у тадашњој Македонији, пажњу привлачи изјава бугарског министра у Паризу, Золотовича (1905), која говори о 150000 Срба (према: Цвијић 1906: 57), док неки други подаци из тог периода говоре о далеко већем броју (исп. Terzić 1995: 10).

На другој страни, у Македонији се у ово време заснива тзв. македонистички покрет и зачиње македонистичка национална идеја, иако још увек недовољно друштвеноисторијски, па и теоријски омеђена. И највећи поборник македонистичке идеје, К. П. Мисирков, почетком XX века уочава сву етничку и националну сложеност македонског терена, исказујући је читавим спектром термилолошких одредница („македонски народности“ (11) / „македонски народи“ (32) : „словенски народности“ (24) : „македонците (словените)“ (32) и др., Мисирков 1974 [1903]). У исто време он се залаже за „признавање на словените во Македонија за одделна народност: македонци“ (Исто: 34). То је зачетак парадигме чији ће циљ бити неутралисање осталих нација у Македонији, посебно словенских, што треба да убрза развој нове, македонске нације. „И така имиџата: србин, бугарин и грк си изслужија сојата служба во Македонија и за ниф там немаат поеке место“ (Исто: 78, исп. 95). Међутим, Мисирков исказује извесну недоследност када поједине народе из свог окружења, пре свега Србе, генерално проглашава националистичким и шовинистичким: „србите од кралот и министрите до последниот србци амалин сет националисти и наогаат за нужно сите да се сплотат во једно [...] Они знајат да сет они прво срби, а после луѓе [...]. Секои знајат и се интересуат со србството разместено во разни земји“ (Исто: 66, 65). И по питању избора дијалекта за књижевнојезичку основу, и по питању пројекције граfiје будућег књижевног језика, Мисирков је, уз незнатна каснија одступања, остао доследан оваквим ставовима (исп. Радић 1992).

¹⁶ „У току 1909–1910 школске године просветна и црквена управа Срба отоманских уредила је, на новој основи, учитељско стање. Основа за ову употребу узета је из сличних уредаба напредних држава. Учителима је осигурано: лекарска помоћ, правилно напредовање, пенсија лична и породична. Учители су имали своје удружење и састајали су се у скупштине; исто тако имали су и лист ’Српска Школа’“ (Аноним 1911: 470).

3. Трећи период захвата време од завршетка Балканских ратова (1913)¹⁷ до краја Другог светског рата. То је период када је након Балканских ратова вардарски део Македоније присаједињен Краљевини Србији, нешто касније Држави Срба, Хрвата и Словенаца (1918), тј. Краљевини Југославији (1929). Српска власт у том периоду појачава напоре да македонске Србе, али и остале Словене из Вардарске Македоније, што више интегрише у српско национално биће, иако је мања струја у парламенту била блиска гледишту да су Македонци посебна нација, те да Македонија треба да има аутономију у оквиру Југославије као федерације (исп. Цветковска 2000: 86, 93–94). Посебан проблем српској власти и српском живљу представљају тада бројне терористичке акције македонских, у основи пробугарски оријентисаних емиграната, организованих од стране ВМРО, који се посебно концентришу у пограничном делу на бугарској територији (исп. Катарциев / Лапе 2001). Иако српска власт на културном и просветном плану доста чини у Вардарској Македонији (нпр. оснивање Народног позоришта у Скопљу 1914. год. и у другим градовима, оснивање Филозофског факултета у Скопљу 1920. год.), она чини и низ неодговарајућих поступака. У том периоду се, на пример, регрутује лоша локална кадровска структура у Македонији (исп. Цветковска 2000: 170–173), што је штетило тамошњем српском питању. Двадесетих година у оквиру пројеката аграрне реформе предузимају се и мере за сеоску колонизацију којима је, према македонским изворима, у 73 насељена места досељено 3670 породица, или 18384 особе. По основи рада у државној администрацији досељене су, заједно са издржаваним лицима, 49394 особе (Киселиновски 2000: 50–55). Ипак, ако се и прихвате ови статистички подаци као веродостојни, не може се прихватити закључак да „Со колонизирањето на речиси 100.000 Срби во вардарскиот дел на Македонија, *Србија првпат во историјата успеа да создаде едно српско етничко малцинство во Македонија*“ (Киселиновски 2000: 55). Овакав став, вероватно пре свега намењен савременим дневнополитичким потребама, жели да покаже да Срба до Балканских

¹⁷ Непосредно пред рат српска влада доноси упутства у којима износи своје гледиште о неопходним реформама у крајевима под Турском (Косовски вилајет са Новопазарским санџаком, део Скадарског вилајета са Јадранском обалом, северни и источни део Битољског вилајета): „Прва и најважнија реформа била би да се тој области дадне карактер аутономије, а после да се у њој уведу све реформе које су сагласне са једном аутономном облашћу“ (према: Јовановић 1990 [1938]: 87).

ратова није ни било у Македонији (што треба да представи и табела на стр. 98),¹⁸ те да су и сви данашњи Срби остатак ове, по македонски национални програм штетне, агресивне колонизације. Аутора, међутим, демантују и саме статистике које наводи.¹⁹

У периоду између два светска рата српска власт, ипак, не успева да сачува просветни домет из ранијих периода. Штавише, приступа се затварању већег броја школа у Вардарској Македонији (Цветковска 2000: 153–162). Бројни македонски интелектуалци, који ће касније имати значајну улогу у развоју СР Македоније, школују се тада у Србији и своја прва дела пишу на српском. На традицијама српског књижевнојезичког и књижевноуметничког корпуса јавља се један број књижевника који остварује вредне домете у приповедачком и драмском стваралаштву (Цветановић / Јовановић / Микић 2000: 40). Но и македонска реч, иако под окриљем фолклорно-дијалекатског миљеа, честа је на скопској и другим југословенским позоришним сценама између два рата. Посебно је у овом смислу био запажен велики број поетских остварења на македонском која су између два рата била објављивана у различитим југословенским часописима (исп. Ристовски 1980). Српска филолошка наука, на челу са Александром Белићем, у том периоду словенске говоре Вардарске Македоније убраја у српске староштокавске говоре. Додуше, она врло брзо почиње да поново указује, спорадично али отворено, и на посебност дела македонске „дијалекатске“ зоне. (То ће се, намерно или из незнања, превиђати у следећем периоду, нарочито у комунистичким центрима моћи,²⁰ којима је антисрпска оријентација била основа на којој је требало градити ново друштво.) А. Белић ће,

¹⁸ Извор података за ову табелу (1913-1994) је Завод за статистику (С)Р Македоније и пописи из 1981. и 1994. године. Није документовано из ког извора је податак да 1913. године у Македонији није било Срба. Има више места у књизи која показују да аутор није могао надјачати своју емотивну искључивост и напустити превазиђену политичку оријентацију. И код неких других македонских аутора наилазимо на сличне ставове (исп. т. 5).

¹⁹ У раду није показано шта је са оном разликом између 67778 (18384 + 49394) и „скоро 100000 Срба“, који су наводно колонизовани у овом периоду, изазвавши „озбиљне етничке промене“ у овом делу Македоније. Реч је, очито, о Србима који су и пре Балканских ратова живели у Вардарској Македонији.

²⁰ Занимљиво је, међутим, да ће се управо овакво наслеђе у вези са многим питањима све до данашњег дана неговати и у демократским друштвима, уз његово обилато примењивање и на догађаје у вези са распадом СФРЈ (исп. Carmichael 2000: 221–236).

тако, истражујући западномакедонске говоре између два рата записати: „Далеко удаљени од центара развитка бугарског језика и српскохрватског, они су се готово *самостално* од њих развијали [истицање П.Р.]. Што су у том развоју добили каткада коју црту која се и у поменутим језицима слично развијала, то је или зато што су им неке особине биле заједничке са оближњим дијалектима по пореклу, или зато што се у сличним словенским говорима развијају често извесне особине на сличан начин или, најзад, што су се, или у својим деловима или у целини, находили под сличним туђинским утицајима“ (Белић 1935: 74).²¹ Таква запажања дају се и на етнографском плану: „Македонски Словени су ипак сачували неке старинске особине, којих нема код осталих Јужних Словена. Ове особине су остаци првих досељеника Словена, а налазе се у ношњи и украсима женске ношње, у начину њихова мишљења и осећања, у говорноме језику сличноме писаној речи Словена из средњег века“ (Јовановић 1990 [1938]: 27).²²

У међувремену, снажном подршком спољашњих релевантних политичких фактора, словеномакедонско национално питање добија на снази, а тиме и подршка бржем устоличењу македонске националне и језичке посебности (исп. *Большая Советская Энциклопедия...*, 743–744). Иза тих захтева стаје Коминтерна, заједно са комунистичким покретом у Краљевини Југославији, што ће бити основа за будуће конституисање македонске нације и македонског књижевног језика. Поједини аналитичари овакав чин, као и неке друге појаве везане за афирмацију новијих балканословенских нација, и данас сматрају резултатом тада владајуће комунистичке идеологије: „Marksistički intelektualci snose deo odgovornosti za žalosni razvoj nacionalnog pitanja u Jugoslaviji: [...] priznanje i podržavanje zasebnog (slovensko)-makedonskog pisanog jezika i nacionalnosti četrdesetih godina, priznanje zasebne muslimanske (tj. bosanske, odnosno slovenske muslimanske) nacionalnosti tokom šezdesetih i

²¹ Из низа података овог типа може се претпоставити да је Белић познавао, па у извесном смислу и прихватао, лингвистичка разматрања К. П. Мисиркова о посебности дела македонских говора. О овим питањима говорио сам на Првој македонско-српској језичкој конференцији (Охрид 2002), у реферату под насловом *Александар Белић и Крсте Мисирков – скица за заједнички лингвистички портрет*.

²² „Балканска душа, заједница осећања без разлике народности, једна вера, хришћани људи, се најдуже и највише осећала међу македонским Словенима“ (Исто: 28). Цвијић указује на византијски поглед на свет код ових Словена, код којих је византијска култура оставила најдубље трагове (1906: 21–22).

početkom sedamdesetih godina“ (Stojanović 1997: 339). С тим у везу се могу довести ставови појединих историчара о томе да је „Комунистичка партија Југославије од свог оснивања (1919) па до распуштања Коминтерне (1943), била њена секција, а Коминтерна је Југославију сматрала версајском творевином и српски народ као угњетачки, те се до половине тридесетих година залагала за разбијање Југославије“ (Гаћеша 1990: 117–118).²³ Но марксистичка концепција је на занимљив начин коинцидирала и са добро познатим, и већ помало ирационалним западњачким страхом од победе тзв. свесрпске идеје, што би по историчару Р.В. Ситону-Вотсону (поч. XX века) значило „trijumf istočne kulture nad zapadnom“ и представљало „smrtni udarac napretku i modernizaciji na čitavom Balkanu“ (према: Todorova 1999: 207).²⁴

Сам ток Другог светског рата донео је додатне невоље српском становништву у Македонији. Анексијом Македоније од стране фашистичке Бугарске почео је прогон и протеривање српског становништва, које је очито и тада, као и сада, генерално сматрано страним, колонизаторским фактором. „Во период на Втората светска војна од овој дел на Македонија беа протерани речиси 70.000 Срби [...] од Скопско, Кумановско, Велешко, Струмичко, Неготинско, Кратовско, Штипско итн.“ (Киселиновски 2000: 86). То је само наставак дела бугарске политике која је овакве и друге терористичке акције према српском живљу спроводила на овом делу Македоније и између два рата, крунишући је убиством југословенског краља Александра Карађорђевића 1934. године.

4. Четврти период захвата време од краја Другог светског рата (1945) до распада СФРЈ, деведесетих година прошлог века. То је период слободног развоја македонске нације у југословенској социјалистичкој федерацији и устоличења македонског књижевног језика у СР Македонији, дакле само у оној македонској области коју је 1913. године српска војска ослободила од Турака. Првих деценија живота у социјалистичкој „братској“ заједници, српско национално питање у Македонији није могло имати посебну тежину, осим што се нова политичка ситуација одразила на обим и статус српског становништва, односно на очување

²³ На улогу болшевичке Коминтерне и њеног научног кадра у трасирању политичке ситуације у Југославији и ван ње указује и Ј. И. Деретић (19982: 3).

²⁴ Иако наизглед парадоксално, заједно са таквим ставовима често је ишло европско ламентирање над турском империјом на Балкану, за чији се слом кривица такође приписује српском народу.

његовог националног идентитета.²⁵ Непосредно након рата донет је закон којим је „већини међуратних насељеника Срба и Црногораца онемогућен повратак у у Македонију, на Косово и Метохију“ (Гаћеша 1990: 119,²⁶ исп. Terzić 1995: 8). Ипак, то је период када по инерцији јачају македонске економске и културне везе са осталим народима у Федерацији, па и са Србима. Према македонским статистикама, тј. званичним пописима становништва, до седамдесетих година број српског становништва, у односу на оно „затечено“ после рата, у Македонији се чак постепено повећава – од 29721 (1948) до 46465 (1971), након чега почиње да опада (према: Киселиновски 2000: 98, исто и код: Spasovski / Kicošev / Živković 1995). У почетку се на књижевном и просветном плану даје значајно место преводној књижевности са српско(хрватско)г језика, која налази места у наставним плановима и програмима. Поред тога, у школама је у употреби и српск(охрватск)и језик као нематерњи, који се мање или више прихвата као „средство шире комуникације“,²⁷ а српска национална мањина има свој термин и на телевизијском каналу. И у касним осамдесетим годинама међу македонским грађанима се могло чути мишљење да „ништо што доаѓа од српскохрватското јазично подрачје не треба да се преведува зато што сите го разбираме, а децата треба да го слушаат од најрана возраст затоа што треба да го научат“ (према: Ѓуркова 1989: 94). На лингвистичком плану многи научни пројекти, на пример лексикографски, полазе од сличног односа према северним суседима и југословенској заједници уопште. Најзначајније македонско лексикографско дело, које излази у том периоду у Скопљу је „Речник на македонскиот јазик – со српскохрватски толкувања“ (исп. Радић 1993). На дијалектолошком плану јавља се класификација македонских дијалеката која издваја „северномакедонске говоре“ (Скопска Црна Гора, кумановски, овчеполски, кратовски и кривопаланачки крај),

²⁵ Вероватно добрим делом у овој популацији треба тражити убрзан послератни пораст националног опредељења „Југословен“ – 1260 (1961), 3652 (1971), а затим чак 14225 (1981) (Spasovski / Kicošev / Živković 1995, исп. Stojanović 1997: 214).

²⁶ Тиме је „једном југословенском законском мером било санкционисано стање створено окупационом влашћу“ (Исто). Савремени македонски аналитичари сматрају да је и овако оштар став КПЈ по овом питању ипак био просрпски оријентисан, јер „со таа политика, КПЈ се бореше за опстојување и етнички развој на српското малцинство во Македонија“ (Киселиновски 2000: 73).

²⁷ Продор македонског језика у том статусу у Србији и осталим чланицама федерације, ако га је и било, био је тек симболичан.

као прелазни дијалекатски ентитет према српском језику, тј. јужносрбијанским говорима (Видоески 1998: 65–78).²⁸ По питању граничних изоглоса ставови српских и македонских дијалектолога у том периоду углавном се подударају, полазећи од републичке границе као језичке границе између Србије и Македоније (исп. Ивић 1985²).

Наравно, пажња југословенске власти била је усмерена према снажењу македонске нације у Македонији, што је повремено за резултат морало имати појачану контролу и неутралисање осталих националних фактора, као што је чињено и у другим деловима федерације. У том смислу је можда посебно био под контролом српски етнос, због својих „грехова“ из прошлости (исп. фус. 33, 34). Зато се у стручним и научним радовима овог периода присуство Срба у „средњовековној етничкој структури у Македонији“, евентуално убраја међу „припаднике других народа“, тј. „словенске уселенике“ (Влаховић 1973: 22).²⁹ Историјски удео српског етноса у Македонији се минимизира, можда и најпре са српске стране, што поставља темеље другачијем приступу овдашњем српском питању: „Тако, у XV столећу, главна популациона маса у Македонији били су Македонци. Међутим, ту и тамо бил[о] је и српске и нешто бугарске популације, а затим влашке, Саса рудара, Турака [...]. У XVI столећу, већ су се српска и бугарска популација биле претопиле у македонски етнос“ (Вукановић 1974: 304). На другој страни, атмосфера наводног „братства и јединства“ у новонасталој држави погодовала је одлагању низа суштинских питања, што Срби у Македонији, мање-више, и сами прихватају, на махове показујући и сопствену спремност за губљењем националног идентитета. То резултује гашењем појединих српских културних и просветних установа, као што је, на пример, самоиницијативно укидање српске гимназије у Куманову од стране српског становништва. У овом периоду, у етнички компактнијим целинама Срби се пре свега одржавају на северу Републике. Према попису из 1948. у

²⁸ У особине северномакедонских говора спада изједначавање континуаната старих полугласника у јакој позицији (нпр. *сьн, дьн*), замена старог назала задњег реда вокалом у (*рука, пут*), чување палаталних *љ* и *њ* (*поље, њива*), множ. наставак *-е* код именица ж. р. (*жене, њиве*), зам.-прид. наставак *-га* (*њега, свакога*), презентски наставак *-мо* у 1. л. мн. (*знамо, идемо*), суфикси *-ић* и *-оћа* (*петлић, чистоћа*) и др. (исп. Видоески 1998: 95–104). Реч је о типично српским језичким одликама.

²⁹ Па и у оквиру оваквих пројекција, видно је богатство података о досељавању Срба Рашана по скопском крају у време краља Милутина, и касније по другим крајевима Македоније (Исто: 22–23). Исп. о томе и Цвијић 1906: 22–23, 29–34.

Скопској Црној Гори је живело 5314 Македонаца и 3718 Срба (и 1044 Арбанаса – муслимана); према попису из 1971. године овде је било 4234 Македонца и 2365 Срба (1072 Арбанаса) (исп. Станковић 1998: 298).³⁰ Српског становништва има и у централном и северном делу кумановске општине, а ретке српске оазе бележе се и у ђевђелијском крају (исп. Ђурић, Илић и др. 1981, етногр. карта).³¹

Међутим, у условима појачаног слабљења федерације и наговештавања низа спорних политичких и економских питања, македонска нација нужно постаје све предострожнија, што се одражава пре свега на стање преосталог српског живља у Македонији. Отуда је овај период последњих деценија заједничког живота обележен оживљавањем старих политичких парадигми, те посве другачијим приступом српској баштини у Македонији, почевши од квалификовања Балканских ратова за освајачке и таквог третирања српских споменика и меморијалних комплекса тога периода, преко проглашавања великосрпским националистима низа српских (па и појединих македонских) водећих интелектуалаца,³² – до организованог прогона србизама³³ и истрајавања на стварању одбојности у јавном мњењу према патронимском суфиксу *-ић*,³⁴ дакле свакако према грађанима српске националности. То је период када су говорници других језика, „Албанци, Власи, Турци, Јуруци, Срби“ упућени на то да се служе македонским у СР Македонији (Руровас 1988: 13). Тиме је, у ствари, у једном периоду била остварена боља језичка, па и национална хомогенизација од оне коју је наговештавао Мисирков у свом виђењу будућег националног профила Македоније.

На просветном и културном плану ово резултује постепеним затварањем у републичке оквире и престанком сарадње међу федералним

³⁰ Аутор користи податке Савезног завода за статистику у Београду.

³¹ У ово време поједине српске језичке оазе постају предмет интересовања српских лингвиста, исп.: Ивић 1957, посебно Вукићевић 1984–1985.

³² Дobar пример за ово представља књига Стојана Ристеског која је у много чему понудила ново виђење ситуације у Македонији, почевши од досељавања Словена (в. Радић 1991).

³³ У више часописа јавља се у том периоду низ нормативистичких прилога који на творбеном или лексичком плану откривају србизме и предлажу њихово замењивање.

³⁴ „Поради тоа што наставката *-иќ* не е обична во суфиксалниот систем на македонскиот јазик, презимињата на *-иќ* се јавуваат денеска само кај луѓе што имаат некои свои причини за тоа“ (Стаматоски 1990 [1982]: 180, истицање П.Р.). Нешто касније, *Речник на презимињата кај Македонците* (2001) представиће читаво богатство оваквих облика. Почетак живота у социјалистичкој Македонији био је обележен снажним притиском власти у циљу замењивања суфикса *-ић* суфиксом *-ски*.

чланицама. Дobar пример за ово је статус српског језика као наставног предмета на Филолошком факултету у Скопљу и статус македонског језика на Филолошком факултету у Београду. На Филолошком факултету у Скопљу српски језик се данас може изучавати као други главни предмет на одређеним студијским групама. У Београду се македонски језик, од обавезног јужнословенског језика на некадашњој студијској Групи за српскохрватски језик и југословенске књижевности и Групи за југословенске књижевности и српскохрватски језик (уз својевремено постојање и Групе за македонски језик и књижевност), – данас свео на изборни предмет, и то само на Групи за српски језик и књижевност.

5. Пети период везан је за савремено стање у Републици Македонији, од распада СФРЈ, односно од осамостаљивања Републике Македоније 1991. године. Он се карактерише, као у већини бивших југословенских република, низом нерешених политичких питања, добрим делом наслеђених из времена последњих деценија живота у заједничкој, социјалистичкој федерацији. Поред тога, већина суседних држава до данас нема довољно уједначен став према македонској држави, нацији и језику, без обзира на то што на њиховим територијама живи и део македонског живља. Бугарска, на пример, истрајава у непризнавању македонског народа и македонског језика, али признаје македонску државу,³⁵ а Грчка, као једно време и Савезна Република Југославија, проблематизује питање именовања нове македонске државе. Политичке кризе за време трајања федерације, а нарочито после њеног слома (рат у Хрватској, Босни и Херцеговини, Косову и Метохији, бомбардовање српских територија широм Балкана), одразиле су се на још веће удаљавање македонске државе од остатака федерације и приклањање новим центрима моћи. То је најбоље потврдило распоређивање НАТО-група на граници према Србији у време последњег рата, али и низ других активности којима се македонска политика у том периоду оградилa од дојучерашњих сународника. У низу изјава тада водећег македонског политичара, оснивача и лидера партије ВМРО-ДПМНЕ, чији су политички корени у Бугарској, говори се о 45-годишњој асимилацији македонског народа од стране Срба, о томе да и данас „Србија [...] сè уште формално го признава

³⁵ Упркос томе, у Републици Македонији је реafirмисана пробугарска политичка оријентација, што је све, готово по аутоматизму, утицало на активирање шиптарског и других питања. У исто време македонски муслимани-Словени затражили су увођење турског у школе које похађају њихова деца.

постоењето на македонскиот народ, иако во сите научни трудови во последно време се труди да покаже нешто спротивно“;³⁶ проблематизује се питање државне границе измеѓу Македоније и Србије, истиче се проблем македонске националне мањине у Србији (Георгиевски 2001: 16, 47),³⁷ а на ширем политичком плану присутан је став да је „српската политика [...] најмегаломанската политика која може да постои на Балканот. Таа политика ја започна Првата светска војна, таа и сега исто така води војна за територијално освојување“ (Исто: 28). Нова политичка клима у Европи очито је утицала и на македонско редефинирање историјских околности везаних за Први светски рат. Разумливо је стога што македонски аналитичари и чињенице везане за Други светски рат данас радије посматрају у другачијем светлу.³⁸

И у македонским владиним листовима, у време појачаног НАТО-бомбардовања српских земаља, а посебно након пораза српске политике на Косову и Метохији, такви ставови су врло експлицитни. „Агресивни журналисти“, како их је називао Цвијић, имали су, очито, и улогу да појачаним психолошким притисцима утичу на преостале Србе у Македонији. У ту сврху је, са различитих страна, понекад била оспоравана и српска културна баштина у целини (исп. Младен Србиновски, „Бесот на последниот јавен црнорукаш“, Нова Македонија, Скопје, 31. VIII 1999 – интернет издање).³⁹ Овакве ставове прати својеврстан „реваншизам“

³⁶ Аутор не наводи аргументе за ову тврдњу.

³⁷ Занимливо је да у овим изјавама обично није препознатљива и жеља да се приступи решавању конкретних питања у меѓусобним договорима две стране. Чини се да овакви ставови, још од Мисирковљевих текстова, инсистирају, у ствари, на политичком методу одржавања незадовољства према Србији и поступцима српских власти, без обзира какви они били. То понекад наводи на сумњу у жељу македонске стране да се и питање статуса Македонаца у Србији реши, можда управо из потребе све строжијег третирања српске мањине у Македонији. Јер једино се тиме могу објаснити и грубе неистине нпр. о томе да само „во Белград живеат 120.000 Македонци“, те да за разлику од стања у Србији „во Македонија има дури и средно училиште на српскохрватски јазик“ (Георгиевски 2001: 16). Додуше, вероватно није неважна ни чињеница да је овај интервју дат загребачком листу (*Start*, 18. VIII 1990. год.).

³⁸ Исп.: „Грчко-италијанската војна, како и државниот удар на Душан Симовиќ во Југославија, сериозно ја *вознемирија* Германија [истицање П.Р.]. На 6 април 1941 година таа ги нападна Југославија и Грција, кои набргу капитулираа“ (Киселиновски 2000: 81).

³⁹ Редакција листа није сматрала потребним да објави моје реаговање на овај текст.

јер се, наводно, у авнојевској Југославији српско становништво – које се, иначе, у Македонији данас не признаје за традиционалну историјску мањину (?!, исп. Киселиновски 2000: 72) – „природно [...] развиваа како да живеат во сопствена (српска) република“.⁴⁰ То је праћено истовременим ламентирањем над спором и отежаном асимилацијом српског становништва „поради високата национална и политичка свест на Србите што живеат во Р Македонија“ (Исто: 98, 99). Присуство Срба у Македонији пре Балканских ратова се негира (исп. т. 3). Као коментар на једну реченицу из руског часописа (1913. год.), која каже да након Балканских ратова у делу Македоније која је припала Бугарској није било Срба, М. Пандевски налази за потребно да у фусноти прокоментарише: „Авторот погрешно мисли дека во другите делови имало и Срби. Во Македонија Срби немало, ами само припадници на српската црква и приврзаници на српската пропаганда, кои биле плаќани и раководени од белградската влада“ (Пандевски 1995: 70).

На филолошком плану, распад СФРЈ изнедрио је у појединим, претежно политичким македонским круговима и идеју о потреби ревизије македонског књижевног језика и установавања нове национално-језичке симболике у циљу удаљавања овог стандарда од свега оног што у њему представља српско и југословенско духовно и политичко наслеђе, укључујући и његове главне актере у Македонији. (Оштре критичке осврте на ове предлоге већ дуже време упућује македонски лингвист старије генерације Т. Стаматоски /2001: 131–190/). У македонској републици се у последње време у владиним листовима бележио спорадичан продор етимолошког правописа у поједине облике (нпр. *Љубчо*, *Радко* и сл.), који је бугарско обележје.⁴¹ У лингвистичкој периодици, иако можда нешто слабије, и даље је актуелна забринутост због удела језичких србизама у македонској књижевнојезичкој норми.⁴² За скопски разговорни језик, који обилује србизима, један аутор ће истаћи, на пример, да „во

⁴⁰ У исто време аутор осуђује одузимање човечијих и грађанских права Јеврејима, те њихово обележавање за време Другог светског рата у Македонији (Исто: 87).

⁴¹ Судаћи по транспарентима који су се крајем 2001. године појављивали на македонским демонстрацијама у Скопљу и Куманову, као и по графитима у главном граду (нпр. „Љубчо гљубчо“, „Љубчо бичка“ и сл.), словеномакедонска јавност, бар она на северу земље, још није спремна за темељитије промене у области књижевног језика и правописа. То је, чини се, она иста „јавност“ која је бурно негодовала и због НАТО-агресије на српски народ.

⁴² Заједно са тим и даље су актуелни осврти на вишедеценијски утицај српског језика („од насилно или од суптилно пласирана надредена пози-

една поинаква и извештачена форма, го доведува јазикот до степен на изопаченост, па дури и, во крајни граници, на „уништување“ на слухот“ (Спировски 2002: 64).⁴³

Дакле, распадом југословенске федерације српски живаљ се поново нашао у тешкој ситуацији. То потврђује чињеница да се након слома СФРЈ Срби, које македонске статистике своде на око 40 хиљада (тј. 40228, или 2,07% укупног становништва, по попису из 1994, према Киселиновски 2000: 98, односно 40972, или 1,9% према Milosavljević / Tomovski 1997: 293), једно време нису помињали ни у македонском Уставу,⁴⁴ за разлику од, на пример, Турака, Рома и других. Такав однос према Србима у претходном периоду лако потврђују различите статистике. Оне говоре, на пример, да се још од шездесетих година број основношколаца који прате наставу на српском константно смањује, да би се управо у периоду од 1992–1996 свео на седам стотина (нпр. 730 за 1995/96. год., Milosavljević / Tomovski 1997: 333–334).⁴⁵ У средњошколској настави на српском од 1990/1991. године нема полазника (Исто). На другој страни, упркос овоме, Срби ће у многим друштвеним областима дати видан допринос развоју македонске државе. У табели која показује националну структуру запослених у високошколским установама, институцијама и предузећима, Срби ће према подацима из 1994. године заузети друго место (146 лица, или 2,3%), одмах после Македонаца. Од тога ће чак 47 запослених бити са докторатом или магистеријумом, а према научним областима посматрано, примат припада медицини где је било запослено 56 лица (Исто: 389).⁴⁶

ција“), као престижног у СФРЈ (Тренивски 2002: 246). Можда се у овом светлу могу сагледати и све чешћа одступања од пређашње класификације македонских дијалеката, у којима нема места за тзв. северномакедонске говоре (исп. фус. 28).

⁴³ Аутор не зна, или прећуткује, да је овде добрим делом реч о дијалектизмима који из северних говора, генетски блиских српском језику, природно улазе у разговорни језик скопске средине, која се налази на размеђи западномакедонских и северномакедонских говора.

⁴⁴ Срби са овог дела Балкана у једном периоду (1908–1912) имали су своје заступнике у Отоманском парламенту (Terzić 1995: 10).

⁴⁵ Наведена монографија садржи богат табеларни преглед који укључује бројне статистичке податке везане за готово све националне групе које живе у Републици Македонији. Из ових табела користим податке који се дају за српску националну мањину.

⁴⁶ Занимљиво је да је још почетком XX века у прегледу српске просвете у Македонији констатовано да „Знатан број ђака Срба има у разним вишим школама у Цариграду и по разним страним факултетима, нарочито на медицинском“ (Аноним 1911: 468).

У новим друштвеним и политичким околностима неизвестан је статус остатака српске националне мањине у Македонији. Посебно отежавајућа околност за српски живаљ са севера Републике је тежња шиптарских екстремиста последњих година да етничким чишћењем и прогонима заузму стратегијски важне области на размеђу ове две словенске државе. То ће се негативно одразити на присуство српског елемента на преосталим просторима, утолико пре што он тамо није довољно национално подржан ни са једне, ни са друге стране. Тренутно се тек у неколико основних школа, у Скопској Црној Гори, кумановском, као и велешком крају одвија настава на српском, поред македонског (исп. Станковић 1998: 299),⁴⁷ док средњих школа на српском језику одавно нема. Педагошки факултет у Скопљу, који треба да школује будуће професоре и за оне школе у којима се школују националне мањине, такву наставу данас обезбеђује само за шиптарски и турски језик (исп. Ѓуркова 2002: 78). Увођење одредбе о минимуму од двадесет пријављених кандидата из одређене националне мањине да би се отворила наставна група за њу, фактички је одузео право српској националној мањини да сачува своје школе и да се школује на свом језику, чак и на основношколском нивоу. То је управо супротно стање ствари од оног које је о овом питању покушао да представи доскорашњи македонски премијер Љубчо Георгиевски.

*

Право је чудо да је српски народ после свега што му се последњих векова дешавало у Македонији опстао, макар у ком обиму. Утолико је он данас једна од посебних драгоцености на српском етничком простору, и по свему судећи то ће у народном памћењу и остати без обзира на судбину коју му ова епоха намењује. Ипак, период у који улазимо као да назначује нешто другачије друштвене токове и другачији распоред глобалних политичких снага, у којем ће се Словени овог дела Балкана,

⁴⁷ Ова питања је посебно захватио мр Ненад Вујадиновић у својим рефератима са једног броја недавних скупова, исп.: „За некои проблеми во врска со наставата по српски јазик во основните училишта во Република Македонија“, Првата Македонско-српска научна конференција од областа на јазикот и литературата, Охрид, 16-17. август 2002; „Нематерњи језици у наставним плановима и програмима у основним и средњим школама у Републици Македонији и на Косову и Метохији“, Српски јазик у контексту актуелне језичке политике на Косову и Метохији, Косовска Митровица, 15–16. новембар 2002.

ако желе да опстану,⁴⁸ морати заједнички изборити за свој опстанак. Можда се у том смислу могу очекивати и бољи услови за опстанак македонских Срба.⁴⁹ Ипак, без свесрдног ангажовања њихове матице они неће имати прилике за то.

ЛИТЕРАТУРА

- Аноним 1911: *Просветне прилике Срба у Турској*, Српски књижевни гласник, XXVII, Београд, 466–470.
- Белић 1935: А. Белић, *Галички дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник, VII, Српска краљевска академија, Београд – Ср. Карловци, 1–352 + IV (+ прилози).
- Беличъ 1906: А. Беличъ, *Диалектологическая карта сербскаго языка*, Сборникъ по славяновѣдѣнію, Санктпетербургъ.
- Большая Советская Энциклопедия*, том 37, Москва 1938.
- Видоески 1998: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик, том I*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, VIII–366 (репринт).
- Влаховић 1973: Петар Влаховић, *Етнички процеси у Македонији*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 36, Београд, 15–32.

⁴⁸ И број македонског, као и српског живља, за разлику од неких других популација, константно се смањује од шездесетих година, да би се по подацима из 1994. године свео на 1295964 становника, или 66,60% укупног становништва (Киселиновски 2000: 107).

⁴⁹ У низу србијанских и црногорских градова живи становништво македонске националности, које се овде досељавало у различитим временима и по различитим основама (исп. нпр. Гаћеша 1990). Њега има и у неколико етнички прилично компактних насеља у Војводини, посебно код Панчева (нпр. с. Јабука, Качарево, Глогоњ, Пландиште). Питање заступљености македонског језика у Србији и Црној Гори већ је било тема научних дискусија (нпр. необјављен реферат К. Вељановске и С. Станковића, „Статусот на македонскиот јазик во Србија и во Црна Гора, 1945–1995“, Охрид 1995), а оно је недавно ушло и у оперативни план пројекта „Етнолингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану“, чији је носилац Балканолошки институт САНУ у Београду. То су добре почетне позиције за ваљано решење националних и добросуседских односа између две државе.

- Вукановић 1974: Татомир Вукановић, *Етногенеза Јужних Словена*, Посебан отисак из Врањског гласника, књ. X, Врање, VIII–370 (+ прилози).
- Вукићевић 1984–1985: Милосав Вукићевић, *Један српски говор у југоисточној Македонији*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, Нови Сад, 157–166.
- Гаћеша 1990: Никола М. Гаћеша, *Колонизација Срба и Црногораца у Краљевини Југославији и ФНРЈ (1918–1948)*, Сеобе српског народа од XIV до XX века (Зборник радова посвећен тристагодишњици Велике сеобе Срба), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 111–126.
- Георгиевски 2001: Љубчо Георгиевски, *Остварување на вековниот сон*, НИП Нова литература, Скопје, 1–268.
- Ѓуркова 2002: Александра Ѓуркова: *За македонските состојби: Јазична политика или политика на јазикот*, Литературен збор, 3–4, Скопје, 77–80.
- Ѓуркова 1989: Лиљана Минова-Ѓуркова: *Македонците денес за јазикот*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет, 15, Скопје.
- Деретић 1998²: Јован И. Деретић, *Срби – народ и раса, Нова Вулгата*, Глас српски, Бања Лука, 1–392.
- Ђорђевић 1990: Тихомир Р. Ђорђевић, *Македонија*, Танеси, Београд, X–190 (репринт издања из 1929. год.).
- Ђурић, Илић и др. 1981: Владимир Ђурић, Јован Илић..., *Етнички состав становништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (по насељима) – према попису становништва 31. 03. 1981*, Географски факултет, Универзитета у Београду (карта).
- Живановић 1888: Јован Живановић, *О српском језику*, Нови Сад, 1–270.
- Иванић 1913–1914: Иван Иванић, *Српске манастирске, сеоске и варошке школе у Турској*, Годишњица Николе Ћупића, XXXII, Београд 1913, 195–301 (I део); XXXIII, Београд 1914, 365–395 (II део).
- Ивић 1957: Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник, XII, Српска академија наука – Институт за српски језик, XXII–520.
- Ивић 1985²: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1–216 (+ карта).

- Јовановић 1990: Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Танеси 1990, 1–188 (репринт издања из 1938. год.).
- Карацић 1852: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч [Нолит, Београд 1975, фототипија].
- Катарциев / Лапе 2001: Иван Катарциев, Аленка Лапе (избор, редакција и коментар), *Италијански дипломатски документи за Македонија*, том 1, книга 1 (1918–1924), Државен архив на Република Македонија – Матица македонска, 1–412.
- Киселиновски 2000: Стојан Киселиновски, *Етничките промени во Македонија (1913–1995)*, Институт за национална историја, Скопје, 1–138.
- Љушић 1990: Радош Љушић, *Досељавања, исељавања и губици становништва у нововековној Србији (1804–1918)*, Сеобе српског народа од XIV до XX века (Зборник радова посвећен тристагодишњици Велике сеобе Срба), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 77–100.
- Milosavljevski / Tomovski 1997: Slavko Milosavljevski, Mirche Tomovski, *Albanians in the Republic of Macedonia 1945–1995*, NIP „Studentski zbor“, Skopje, 1–438.
- Мисирков 1966: Блаже Ристовски, *Вардар – научно-литературно и општествено-политичко списание на К.П. Мисирков*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни издања, книга 4, Скопје 1966, 1–82 (+„Фототипно издание на списанието ’Вардар’“, 1905, 1–32).
- Мисирков 1974: Крсте П. Мисирков, *За македонските работи*, Јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни издања, книга 8, Скопје, XII–177 (репринт издања из 1903. год.).
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, Глас, X, Српска краљевска академија, Београд, 1–88.
- Пандевски 1995: *Македонија и Балканот во петроградското списание „Современик“ (1912–1913)*, Превод, предговор и коментари акад. Манол Пандевски, Скопје, 1–136.

- П.О. 1904: П.О., *Поглед на наш просветно-политички рад у Ст. Србији и Македонији (до 1901 године)*, Српски књижевни гласник, XII, Београд, 1068–1079.
- Руповас 1988: Milorad Pupovac, *Jezična politika na Balkanu*, SOL, *Lingvistički časopis*, god. 3, svezak 1, Zagreb, 1–18.
- Радић 1991: Првослав Радић, *О новим погледима на македонску књижев-нојезичку историју и неким другим питањима* (Д-р Стојан Ристески, Создавањето на современиот македонски литературен јазик, НИО Студентски збор, Скопје 1988, стр. 1–506), Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIV/2, Нови Сад, 221–236.
- Радић 1992: Првослав Радић, *Над графемама К. П. Мисиркова*, Књижевност и језик, 1/1992, Београд, 45–52.
- Радић 1993: Првослав Радић, *О српско-македонској лексикографији*, Задужбина – лист Вукове задужбине, VI/23, септембар 1993, 8.
- Реметић 2000: *Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја*, XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура – Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 87–104.
- Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*, I–III, Скопје 1961–1966.
- Речник на презимињата кај Македонците*, I–II, Скопје 2001.
- Ристовски 1980: Блаже Ристовски, *Македонскиот стих, 1900–1944*, I–2, Скопје.
- Spasovski / Kicošev / Živković 1995: Milena Spasovski, Saša Kicošev, Dragica Živković, *The Serbs in the Former SFR Yugoslavia*, The Serbian Questions in The Balkans, University of Belgrade, publisher – Faculty of Geography, Belgrade (<http://www.rastko.org.yu>).
- Спировски 2002: Зоран Спировски, *Србизмите во скопскиот разговорен јазик*, Јазикот во практиката, 17, Скопје, 64–68.
- Стаматоски 1990: Трајко Стаматоски, *Македонска ономастика*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1–336.
- Стаматоски 2001: Трајко Стаматоски, *Во одбрана на македонскиот литературен јазик*, Култура, 1–248.
- Станковић 1998: Станислав Станковић, *Дијалектолошка запажања Светозара Томића у светлу новијих истраживања говора Скопске Црне Горе*, Српски језик, 3/1-2, Београд, 293–314.

- Stojanović 1997: Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa*, Equilibrium, Beograd, 1–522.
- Terzić 1995: Slavenko Terzić, *The Serbs and the Macedonian Question*, The Serbian Questions in The Balkans, University of Belgrade, publisher – Faculty of Geography, Belgrade (<http://www.rastko.org.yu>).
- Todorova 1999: Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, Beograd, 1–448.
- Тренивски 2002: Томислав Тренивски, *Туђојезични влијанија во печатените медиуми*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје, 241–250.
- Carmichael 2000: Stephen Barbour, Cathie Carmichael, *Language and Nationalism in Europe*, Oxford university press, XII– 320 (Carmichael: 221–236).
- Цветановић / Јовановић / Микић 2000: Владимир Цветановић, Александар Јовановић, Радивоје Микић, *Књижевност Старе и Јужне Србије*, Књижевност и језик, 3–4, Београд, 37–50.
- Цветковска 2000: Надежда Цветковска, *Македонското прашање во југословенскиот парламент меѓу двете светски војни*, Институт за национална историја, Скопје, 1–230.
- Цвијић 1906: Ј. Цвијић, *Проматрања о етнографији македонских Словена*, Књижара Геце Кона, Београд, 1–70.
- Цвијић 1922: Јован Цвијић, *Метанастазичка кретања, нхови узроци и последице*, Насеља и порекло становништва, 12, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1–96.

FROM THE HISTORY OF SERBIAN QUESTION IN MACEDONIA
– CULTUROLOGICAL ASPECT –

S u m m a r y

Contemporary Serbian Question in Macedonia is most closely related to major political events in the Balkans in 19th and 20th centuries. Starting from the social and historical processes in this region of the Balkans, the author examines this question through several fundamental periods, wishing to look into the status of Serbian population in Macedonia of the time against this background. The first period began with the First Serbian Uprising (1804), heralding the creation of the first free Serbian state in the Balkans, and ended with the conclusion of Liberation Wars (1878) leaving considerable Serbian territories liberated. The second period started at the time of conclusion of liberation wars and lasted till the beginning of the Balkan Wars in 1912. The third period was the one from the conclusion of Balkan Wars till the end of World War II (1945). The fourth period commenced at the end of World War II and lasted till the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the 1990s. The last, fifth period refers to the contemporary state of affairs in the Republic of Macedonia since the disintegration of the SFRY, i.e. the independence of the Republic of Macedonia in 1991.

The analysis of the status of Serbian Question here is predominantly related to the culturological aspect through examining the circumstances in education, literature, and in culture in general. It shows that the status of Serbian ethnic minority in Macedonia was closely related to social, historical and political setting in these areas of the Balkans. In the new social and political environment, the status of the remaining Serbian ethnic minority in Macedonia is uncertain. In the recent decades, unstable political circumstances in this area have had adverse effects on the presence of Serbian ethnic element in Macedonian territories, even more so since it fails to receive sufficient national support from both sides.